

KS. BOGDAN CZĘSZ

METODOLOGIA PATROLOGII – PATRYSTYKI

Tematyka niniejszego opracowania dotyczy zasadniczo jednej dyscypliny wiedzy, chociaż w tytule posłużono się podwójną terminologią. Podwójność ta wynika z dwóch możliwych aspektów podejścia do przedmiotu patrologii, które ukierunkowują zarówno dydaktykę, jak i metodologię. Pierwszy z nich stawia na pierwszym planie ujęcie historyczne. W konsekwencji sytuuje patrologię wśród dyscyplin historycznych, podkreślając jej organiczny związek z historią Kościoła. Drugi z nich preferuje podejście teologiczne, które zbliża patrologię do dogmatyki. Obydwa ujęcia łączą baza źródłowa. Jest nią doktryna Ojców Kościoła, która oczywiście posiada określony kontekst historyczny, ale posiada także charakter normatywny dla wielu rozwiązań teologicznych, stanowiących dzisiaj przedmiot właściwy teologii dogmatycznej.

W przekroju historycznym można by więc mówić o dwóch metodach stosowanych w patrologii, które wprawdzie wzajemnie dopełniały się, lecz stanowiły odrębne podejście do badanego przedmiotu. Ta dwutorowość metodologiczna zauważalna jest do dzisiaj wśród patrologów.

Jako wiążące jednak należy przyjąć wskazania zawarte w *Instrukcji o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej*, wydanej przez Kongregację ds. Wychowania Katolickiego 10 listopada 1989 r. W *Instrukcji* tej użyto, biorąc pod uwagę wyżej wymienione racje, podwójnej terminologii, niezależnie od jednoznacznego stwierdzenia, że tę dziedzinę studiów teologicznych należy „[...] organicznie włączyć w kontekst dyscyplin teologicznych”¹. W oparciu o tę *Instrukcję* użyliśmy w tytule niniejszego opracowania także podwójnej terminologii dla omawianej przez nas dziedziny studiów.

¹ Nr 49.

1. PATROLOGIA CZY PATRYSTYKA
– HISTORYCZNE ZASZŁOŚCI WARUNKUJĄCE METODOLOGIE

W okresie przedsoborowym posługiwano się raczej terminem *patrologia* niż *patrystyka*. Pytanie podstawowe, które rodzi się w związku z tym brzmi: czy patrologia była zaliczana do dyscyplin ściśle teologicznych? Wydaje się, że nie. Przeważała tendencja, by termin *patrologia* używany był w sensie historyczno-filologicznym². Skutkiem tego pojmowano patrologię jako dyscyplinę historyczną, zajmującą się piśmiennictwem starochrześcijańskim w aspekcie chronologicznym i literackim. Prowadziło to w prostej linii do traktowania patrologii jako nauki pokrewnej historii Kościoła i ściśle z nią związanej.

Pojawiły się wprawdzie wcześniej, bo na przełomie XIX i XX w. próby sklasyfikowania patrologii jako gałęzi wiedzy historyczno-teologicznej formowanej w oparciu o pisma Ojców. Znalazło to swój wyraz zarówno w definicji patrologii sformułowanej przez Fesslera i Jungmanna: „patrologia est scientia exhibens ea quae requiruntur ad sanctorum patrum rectum usum in theologia”³, jak i w postulacie traktowania wybranych cytatów z literatury wczesnochrześcijańskiej jako *loca theologica (probatum ex Patribus)* na poparcie tez dogmatycznych. Ujęcie to jednak nie przeważało i w rzeczywistości patrologia aż do Soboru Watykańskiego II pozostała dyscypliną historyczną. Sytuacji tego rodzaju nie zdołało zapobiec nawet wymienienie patrologii jako jednej z głównych dyscyplin teologicznych przez *Ordinationes S.C. Sem. et Stud.* do encykliki papieża Piusa XI *Deus scientiarum Dominus* z 1931 r.

Osobne zagadnienie stanowi problem posługiwania się w okresie przedsoborowym terminem *patrystyka*. Chociaż był on znany, to jednak stosowany rzadko ze względu na to, że praktycznie nie odróżniano go od terminu *patrologia*. Wprawdzie H.U. von Balthasar określił mianem patrystyki całość zagadnień myśli wczesnochrześcijańskiej, analogicznie do scholastyki⁴, ale S. Otto, autor hasła *Patristik* w *Handbuch theologischer Grundbegriffe* nie dostrzegł różnicy między patrystką i patrologią⁵. Podobnie H. Crouzel, dokonując swego rodzaju bilansu teologii XX w., stoi na stanowisku, że terminy *patrystyka* i *patrologia* były uważane za ekwiwalentne⁶. Rezultatem takiego podejścia do sprawy było

² Por. J. B. Bauer, *Patrologie*, w: *Was ist Theologie*, München 1966, s. 120-137.

³ J. Fessler, B. Jungmann, *Institutiones Patrologiae*, Innsbruck 1890-96.

⁴ Por. H.U. von Balthasar, *Patristik, Scholastik und wir*, w: *Theologie der Zeit*, Zürich 1939, s. 65-104.

⁵ „Die Patristik oder Patrologie ist jene Wissenschaft welche Schriften und Lehre der Kirchenväter untersucht und darstellt”. S. Otto, *Patristik. Handbuch der Theologischen Grundbegriffe*, II, München 1936, s. 277.

⁶ Por. H. Crouzel, *Patrologie et renouveau patristic*, w: *Bilan de la théologie du XX siècle*, II, Paris 1970, s. 661. Podobne stanowisko nierozróżniania terminologicznego patrystyki od patrologii przyjmował H. von Campenhausen, *Griechische Kirchenväter*, Stuttgart 1955.

tak silne zakorzenienie patrologii w naukach historycznych, że uważano ją za dyscyplinę pokrewną historii Kościoła. Implikowało to także stosowanie metody badawczej właściwej naukom historycznym. Swój praktyczny wydzźwięk znajdowało to w fakcie, że wykładowcami patrologii byli zazwyczaj wykładowcy historii Kościoła. Sobór Watykański II zastaje taki właśnie *status quo*.

Sobór ten jednak stał się czasem przełomu dla studiów nad Ojcami Kościoła. Następuje powolne odejście od usytuowania patrologii wewnątrz nauk historycznych. Dostrzega się potrzebę umieszczenia jej wśród dyscyplin ściśle teologicznych i to bezpośrednio po teologii biblijnej. Transformacji tej sprzyjało także wysunięcie na plan pierwszy terminu *patrystyka*, pod którym rozumiano *teologię* Ojców Kościoła. Powoli wraca do świadomości przekonanie, że to właśnie doktryna Ojców stanowi jeden z fundamentów orzeczeń dogmatycznych Kościoła, a nie na odwrót. Wiele pojęć wprowadzonych przez nich do teologii trynitarniej i chrystologii (np.: *ousia*, *hypostasis*, *physis*, *agenesia*, *ekporeusis*) odegrało decydującą rolę w dziejach soborów i weszło do formuł dogmatycznych, a przez to także do współczesnej terminologii teologicznej. Zaczyna się dostrzegać, że to właśnie lektura Ojców pozwoliła na wielki postęp w rozumieniu treści dogmatów⁷. W tym kontekście dojrzewa bliski związek patrystyki z dogmatyką. Coraz częściej mówi się wręcz o *teologii patrystycznej* dla podkreślenia jej ściśle teologicznego aspektu formalnego. Pojawiają się także trudności metodologiczne: jeśli przedmiotem teologii patrystycznej jest analiza waloru dogmatycznego pism Ojców Kościoła, to w takim razie na czym polega różnica między patrystyką a historią dogmatów? Stało się oczywiste, że patrystyka nie może stać się tylko częścią historii dogmatów, oceniającą w tym aspekcie przekazy autorów starochrześcijańskich.

Problemy te na szczęście nie przeszkadzają w szybkim rozwoju zainteresowania doktryną Ojców Kościoła, co owocuje powstawaniem specjalistycznych ośrodków studiów (np. Augustianum w Rzymie). Patrystyka uzyskuje właściwe miejsce w *Ratio studiorum*, co pozostaje w bezpośrednim związku ze wzrastającą liczbą wykwalifikowanych specjalistów.

2. MIEJSCE PATRYSTYKI WŚRÓD INNYCH DYSCYPLIN TEOLOGICZNYCH

Jednoznaczne sprecyzowanie funkcji i roli patrystyki wśród innych nauk teologicznych podaje wspomniana już *Instrukcja* Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego. Wydaje się, że kładzie ona kres sporom i niepewnościom na

⁷ Por. B. Cześn, *Wpływ odnowy studiów patrystycznych na pneumatologię posoborową*. „Teologia Patrystyczna” 1(2004), s. 75-86.

temat pojęcia patrystyki. Jako najbardziej istotne można przytoczyć dwa stwierdzenia. Pierwsze: „[...] patrystyka bada myśl teologiczną Ojców, [...] patrologia skupia się na ich życiu i pismach. Podczas gdy pierwsza ma charakter typowo doktrynalny i wiele wspólnego z dogmatyką [...], druga obraca się raczej na poziomie badań historycznych, informacji biograficznej i literackiej; ma więc naturalne związki z historią Kościoła starożytnego⁸. I drugie stwierdzenie: „Patrystyka, ze swej strony, aby spełniać w sposób zadowalający swoje zadania, musi być traktowana jako samodzielna dyscyplina, uprawiana w ścisłej współpracy z dogmatyką. Dlatego dekret *Optatam totius* (nr 16) zaleca, aby obydwie nauki wzajemnie się wspomagały i ubogacały, pod tym jednak warunkiem, że zachowują autonomię i pozostaną wierne własnym metodom”⁹.

Według autorów *Instrukcji* punktem wyjścia i zarazem uzasadnieniem dla przywrócenia patryстыce właściwego miejsca wśród dyscyplin teologicznych jest przekonanie, że Ojcowie Kościoła „[...] zachowują swoją żywotność i nadal mają wiele do powiedzenia studentom i nauczycielom teologii”¹⁰. Dlatego też studium ich doktryny jest nie tylko pożyteczne, ale i konieczne. Stanowi ona nie tylko model katechezy, ale przede wszystkim źródło poznania Pisma Świętego i Tradycji. Dlatego ich autorytet w kwestiach teologicznych był i pozostaje wielki.

Instrukcja wylicza charakterystyczne reguły, które są obecne w nauczaniu Ojców, a o których należałoby pamiętać także dzisiaj w prowadzonych studiach teologicznych. Do reguł tych należy:

- a) ciągłe odwoływanie się do Pisma Świętego oraz poczucie Tradycji,
- b) świadomość oryginalności chrześcijańskiej przy równoczesnym uznaniu prawd zawartych w kulturze pogańskiej,
- c) obrona wiary jako dobra najwyższego i ciągłe zgłębianie treści Objawienia,
- d) poczucie tajemnicy i doświadczenie elementu boskiego¹¹.

W oparciu o powyższe reguły sformułowany zostaje postulat organicznego włączenia studiów patrystycznych w kontekst dyscyplin teologicznych. *Instrukcja*, stosując podwójną terminologię (patrystyka – patrologia), akceptuje uwzględnianie aspektu historycznego, obejmującego informację biograficzną i literacką, z drugiej strony jednak podkreśla konieczność i zasadność uwzględniania aspektu teologiczno-doktrynalnego jako w ł a ś c i w e g o dla badania myśli Ojców. Dopuszcza pewne związki patrystyki – patrologii z historią Kościoła starożytnego. Wskazuje jednak, że dla zadowalającego wypełnienia swoich zadań i spełnienia warunków samodzielnej dyscypliny musi być ściśle powią-

⁸ Nr 49.

⁹ Nr 52.

¹⁰ Nr 4.

¹¹ Zob. nr 25.

zana z dogmatyką¹². Przy tej okazji warto zwrócić uwagę na to, że właśnie ze względu na swój charakter teologiczny patrologia i patrystyka nie mogą być utożsamiane z nauką o starożytnej literaturze chrześcijańskiej, która z natury swojej należy do dyscyplin humanistycznych¹³. Należy natomiast brać pod uwagę pokrewieństwo patrologii – patrystyki z innymi dyscyplinami teologicznymi, takimi jak – przede wszystkim – dogmatyka, ale także teologia moralna, teologia duchowości, biblistyka i liturgika¹⁴.

W *Instrukcji* z całą mocą została wyakcentowana autonomia patrystyki – patrologii jako dziedziny dysponującej własną metodologią. Nie przeszkadza to jednak w umiejscowieniu patrystyki jako nauki, która „[...] służy dogmatyce, opisując i precyzując, na czym polegało dzieło pośrednictwa Ojców Kościoła między Objawieniem Bożym a światem im współczesnym”¹⁵. Takie usytuowanie patrologii – patrystyki na mapie nauk teologicznych decyduje o metodzie, która winna wziąć pod uwagę zarówno ciągłość refleksji teologicznej, jak i specyfikę teologii epoki patrystycznej w kontekście ówczesnych realiów historycznych.

3. KONSEKWENCJE METODOLOGICZNE

Najogólniej metodę stosowaną w patrologii – patrystyce określić można jako historyczno-teologiczną. Obejmuje ona szkic biograficzny Ojców i wykład literacko-historyczny oraz doktrynalny ich pism. Oczywiście, proporcjonalnie najwięcej miejsca powinien zająć wykład doktrynalny. Warunkuje to dobór tekstów źródłowych. Na pierwszym planie powinny znaleźć się te, które podejmują problemy teologiczne, duchowe, duszpasterskie lub społeczne. Wykład doktrynalny zakłada rozpoznanie problematyki najbardziej charakterystycznej dla danego Ojca. Należy naświetlić jej kontekst historyczny i odpowiedzieć na pytanie, dlaczego właśnie ona jest reprezentatywna dla danego pisarza starochrześcijańskiego. Ta część wykładu winna zatem odpowiadać wymogom metody historycznej.

Następnie, w oparciu o analizę tekstów źródłowych, należy przejść do prezentacji tematyki teologicznej. Wydaje się, że na tym etapie metoda badawcza patrystyki nie różni się w sposób zasadniczy od metody stosowanej w dogmatyce. Jej celem jest także możliwie wyczerpujące wyjaśnienie treści teologicznej zawartej w przekazie Ojców. W fazie końcowej należy uwypuklić nie tylko

¹² Por. nr 49-52.

¹³ Por. nr 49.

¹⁴ Por. tamże.

¹⁵ Nr 52.

aktualność rozwiązań w doktrynie Ojców, ale także ich intelektualną dociekliwość i intuicję, niejednokrotnie budzącą podziw.

Takie ujęcie można by nazwać metodą tematyczną, z tym jednak zastrzeżeniem, że nie zajmuje się ona jednym głównym tematem, który przewija się w kolejnych dziełach patrystycznych, lecz wydobywa z nich różne tematy, będące dzisiaj przedmiotem badań wielu działów teologii, zwłaszcza dogmatyki. Sprzyja to nawiązaniu kontaktu interdyscyplinarnego na gruncie współczesnej teologii, która może ubogacić się i odnowić, czerpiąc ze źródeł patrystycznych.

Nietrudno zauważyć, że powyższa metoda zakłada układ chronologiczny tematyki poruszanej przez Ojców, poczynając od najwcześniejszych. Zakłada także różnorodność tematyki teologicznej w zależności od głównego przedmiotu zainteresowań danego Ojca. Dlatego patrystyka nie może być identyfikowana z historią dogmatu. Daje bowiem ona możliwość zapoznania się nie tylko z dorobkiem, ale także z ewolucją myśli teologicznej w starożytności chrześcijańskiej.

Konsekwencją usytuowania patrologii – patrystyki wśród dyscyplin ściśle teologicznych jest metoda, która pozwala ująć w pewną całość nauczanie Ojców Kościoła w porządku chronologicznym, z ukazaniem najbardziej charakterystycznych dla każdego z nich punktów doktryny, mających istotne znaczenie dla rozwoju teologii. Ojcowie Kościoła pełnią w niej rolę zarówno świadków, jak i nauczycieli wiary. Metoda ta sprzeciwia się traktowaniu patrologii – patrystyki jako swego rodzaju „książki telefonicznej”, w której są kolejno zamieszczone biogramy Ojców, tytuły ich dzieł i ich streszczenia, lecz nie towarzyszy temu żadna myśl przewodnia. Przedsoborowy związek patrologii z historią Kościoła sprzyjał takiemu ujęciu. Chociaż – jak zostało powiedziane wyżej – także dzisiaj patrologia – patrystyka posługuje się metodą, w której jest miejsce na aspekt historyczny, to jednak dzięki dojściu do głosu aspektu teologicznego można mówić o radykalnej różnicy między metodologią przedsoborową i posoborową.

Obecnie w metodologii patrologii – patrystyki ujęcie teologiczne dominuje nad aspektem historycznym. Biogramy Ojców ogranicza się do niezbędnego minimum, a wśród tytułów dzieł zwraca się uwagę na te, które zawierają analizowaną problematykę teologiczną. Wyzwaniem dla wykładowcy jest określenie, które zagadnienia można uznać u danego Ojca Kościoła za reprezentatywne oraz decydujące o dalszym rozwoju myśli teologicznej. Należałoby więc omijać tematy (nawet ciekawe!), które nie mieszczą się w głównym nurcie ich zainteresowań i analiz. W przeciwnym razie teologia przekazów patrystycznych będzie czyniła wrażenie nauki fragmentarycznej i przypadkowej. Tymczasem ma ona uzmysławiać ciągłość refleksji teologicznej w odniesieniu do aspektów i zastosowań szczegółowych¹⁶.

¹⁶ Por. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *La formazione teologica dei futuri preti*, 21.02.1976, nr 87.

Na zakończenie pragniemy przedstawić propozycję możliwego podziału doktryny Ojców, stanowiącą praktyczną ilustrację omawianej powyżej metodologii. Materiał został podzielony na dwie zasadnicze części. Pierwsza z nich zawiera doktrynę Ojców greckich, a także – stosownie do wymogów chronologii – pisarzy kartagińskich, druga – doktrynę Ojców łacińskich (w ograniczonym zakresie). Pierwsza część jest dwuetapowa: oddziela działalność Ojców przednicejskich od ponicejskich. Najpierw omawia się doktrynę Ojców Kościoła żyjących przed Soborem Nicejskim (325 r.). Ich działalność uwarunkowana jest prześladowaniami chrześcijan. Stąd też u najwcześniejszych Ojców (Apostolskich) na plan pierwszy wysuwa się teologia męczeństwa, by następnie u tzw. apologetów (II w.) ustąpić miejsca uzasadnieniu prawdziwości wiary chrześcijańskiej argumentami rozumowymi. Szerzące się pod koniec II w. błędy, zwłaszcza gnostycyzm, warunkują nauczanie św. Ireneusza, a pojawiające się herezje czy schizmy ukierunkowują pisarzy kartagińskich: Tertuliana oraz św. Cypriana, który formułuje podstawy eklezjologii.

Zręby teologii systematycznej powstają w tzw. szkole aleksandryjskiej, której przewodzi kolejno Klemens Aleksandryjski i Orygenes. Po edykcji tolerancyjnym (313 r.) w nauczaniu Ojców Kościoła pojawiają się nowe zagadnienia. Wynikają one z konieczności ustosunkowania się do herezji arianizmu. Stąd nauczanie Ojców tego okresu cechuje obrona bóstwa Jezusa Chrystusa, która stanowi podstawę chrystologii, a w konsekwencji prowadzi do ukształtowania teologii trynitarniej. Jej czołowymi przedstawicielami są tzw. Ojcowie Kapadoccy: św. Bazyli Wielki, św. Grzegorz z Nazjanzu i św. Grzegorz z Nyssy, którzy rozwijają teologię Ducha Świętego. Ich nauczanie uzupełnia mariologia św. Cyryla Aleksandryjskiego, związana z dekretami Soboru Efeskiego (431 r.).

Teologia Ojców łacińskich, przedstawiona w drugiej części wykładów, stanowi z jednej strony dopełnienie doktryny Ojców greckich (odnosi się to w sposób szczególny do św. Ambrożego, któremu zawdzięczamy usystematyzowanie etyki chrześcijańskiej i do św. Leona Wielkiego, który na podstawie definicji Soboru Chalcedońskiego w 451 r. uzupełnia chrystologię o teologię Wcielenia), z drugiej zaś strony stanowi zaczątek tego, co w okresie scholastycznym przyjmuje nazwę *summa theologica*. Klasycznym przedstawicielem takiego ujęcia wśród Ojców Kościoła jest św. Augustyn, którego wybrane aspekty teologii omawia się w końcowej części wykładów. Stosownie do powyższej problematyki dobierane są teksty Ojców Kościoła.

Zawarte w nich terminy posiadają kluczowe znaczenie dla interpretacji pojęć teologicznych, zarówno w okresie patrystycznym, jak i współcześnie. Z tej racji, niektóre z tych terminów domagają się rzetelnej analizy filologicznej, której przysługuje należne miejsce w metodologii patrologii – patrystyki.

Podsumowując, należy stwierdzić, że metodologia oraz wynikający z niej układ materiału pozwala omawianą w niniejszym opracowaniu patrologię – patrystykę nazywać po prostu teologią patrystyczną. Określenie to stosowane

jest już od dawna na niektórych Wydziałach Teologicznych i osobiście uważam je za najbardziej właściwe. Konsekwentnie, miejsce teologii patrystycznej w kanonie przedmiotów teologicznych jest bezpośrednio po Piśmie Świętym, skoro – jak naucza Sobór Watykański – „Tradycja i Pismo Święte stanowią jeden święty depozyt Słowa Bożego powierzony Kościołowi”¹⁷.

The Methodology of Patrology – Patristics

Summary

The methodology used in patrology – patristics results from its classification into purely theological disciplines. Before Vaticanum II the term *patrology* was used in a historical-philosophical sense, which led to perceiving patrology as a historical field of study. The study dealt with the old Christian writings from the chronological and literary point of view. This approach implied using research methodology typical of historical sciences. Since the Vatican Council II patrology has been considered a branch of theology and the name patristics has been used more often. Gradually its close association with dogmatics has been observed. The aim of patristics is to present theological thoughts of the Church Fathers. To achieve this objective a researcher has to carry out a thorough analysis of the Church Fathers' writings by means of theological and literary criteria within the historical context. By resorting to the teaching of the Church Fathers patristics should show the development of theological thinking without identifying itself with Church history, the history of dogmas or ancient Christian literature.

Słowa kluczowe: Ojciec Kościoła, patrologia, teologia patrystyczna

Key words: Church Father, patrology, patristics theology

¹⁷ *Konstytucja o Objawieniu Bożym „Dei verbum”*, nr 10.